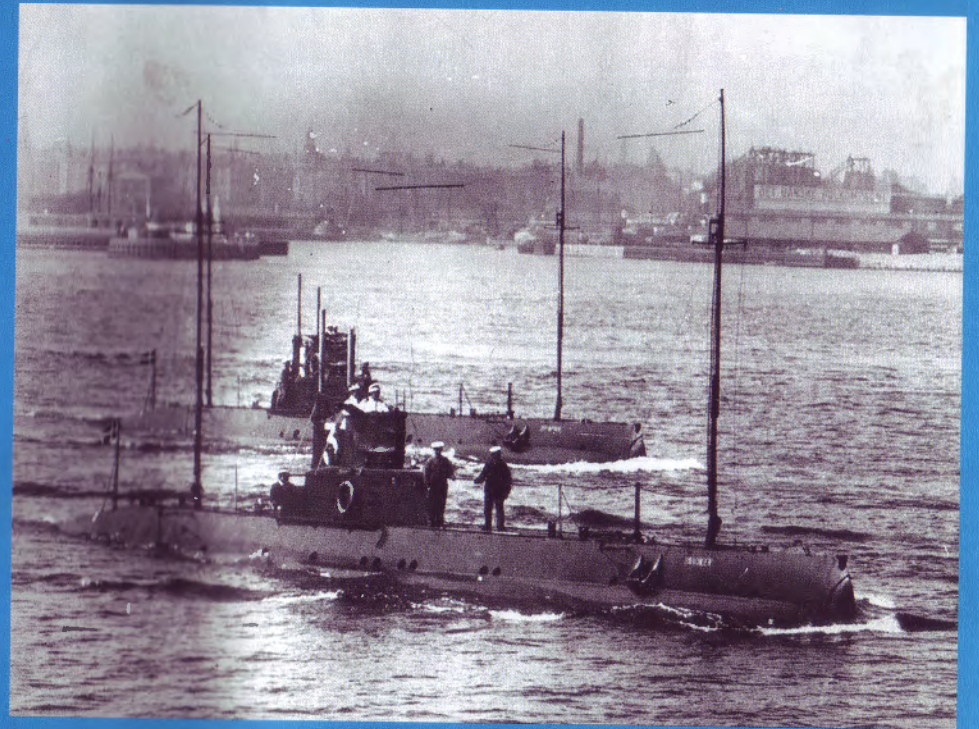

MARINEHISTORISK TIDSSKRIFT

50. årgang

Nr. 3 - august 2017

MARINEHISTORISK TIDSSKRIFT

Udgivet af:

Selskabet
MARINEHISTORISK SELSKAB/
ORLOGSMUSEETS VENNER
Henvendelse vedr. medlemskab/
abonnement til Søren Nørby -
E-mail: noerby@gmail.com
eller tlf. 2068 6847

ORLOGSMUSEETS
MODELBYGGERLAUG
Henvendelse vedr. medlemskab/
abonnement til formanden Niels
Mejdal, E-mail:
formand.ombl@gmail.com eller
tlf. 3091 5092

Redaktion: Tom Wismann (ansv.h.)
Roret 89
3070 Snekkersten
Tlf. 2287 2029
e-mail: twismann@gmail.com

Layout: Tom Wismann

Tidsskriftet udkommer fire gange årligt.
Artikler og anmeldelser, der ønskes
optaget i tidsskriftet, sendes til
redaktionsadressen. Sidste frist for
indlevering af stof er den 10. i
månederne januar, april, juli og
oktober.

**Eftertryk er kun tilladt med tydelig
kildeangivelse.**

Tryk:
Toptryk Grafisk Aps
www.toptryk.dk
Tlf.: 7465 0101

INDHOLD

Artikler

E11s problemer - HAVMANDENS
lykke
Michael H. Clemmesen 3

Meddelelser fra
Orlogsmuseets Modelbyggerlaug 42

Bog anmeldelser

Karl Dönitz og Det Tredje
Riges sidste dage
af *Barry Turner* 44

Bevogtningsfartøjerne af
DAPHNE-klassen
af *Tom Wismann* 47

www.marinehist.dk

Forsidebillede:

*To danske A-klasse ubåde i Øresund.
HAVMANDEN nærmest og 2DEN APRIL
bagerst. Begge både er udrustet med
høje gniststænger til trådløs telegrafi.
(Kurt C. Hilbrecht / Forsvarsgalleriet)*

E11s problemer, HAVMANDENS lykke.

Da resten af Churchills Østersøambition mødte Koefoed-Hansens "Tyskerlinje".

Michael H. Clemmesen

En 50 aar gammel krigstildragelse

Dansk u-baad blev beskydt ud for Nakkehoved

Den 19. oktober 1914 havde den danske undervandsbaad „Havmanden“, hvis chef var daværende kaptajn C. baron Schafalitzky de Muckadell, opholdt sig uddykket i internationalt farvand, dels under langsom gang og dels stilleliggende, 5 sømil NO for Nakkehoved Fyr, da den pludselig ved halvtretiden om eftermiddagen blev beskydt med torpedoer af en ukendt undervandsbaad.

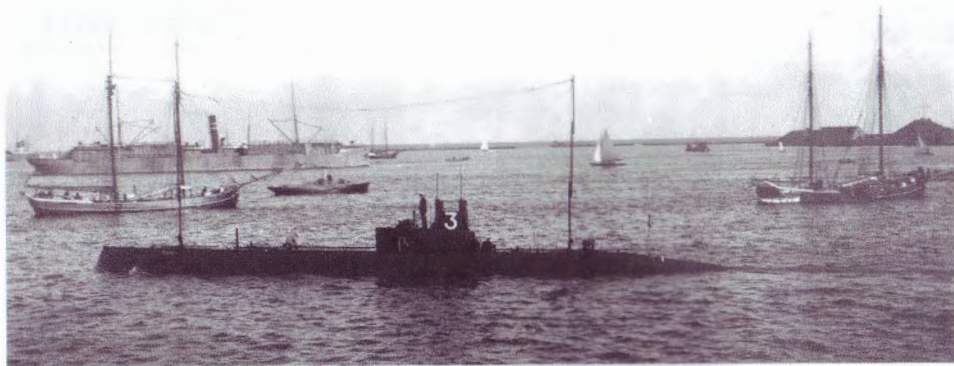
Det første skud ramte ikke, hvorimod torpedo nr. 2 skræbde under bunden af „Havmanden“, men uden at eksplodere. Den danske undervandsbaad, hvis flag havde vajet noget uklart, stod straks ind paa dansk søterritorium, idet den

nu yderligere højste flag paa toppen af sine radiomaster, og den blev herefter ikke genstand for yderligere beskydning.

En af de følgende dage drev en torpedo ind i strandkanten og sprængtes, og da det af sprængstykkerne fremgik, at torpedoen var af engelsk fabrikat, rettedes henvendelse om episoden til den engelske regering.

Denne indrømmede, at en engelsk undervandsbaad E. 11 fejlagtigt havde antaget „Havmanden“ for den tyske undervandsbaad U. 3 og derfor beskydt den med torpedoer; den engelske regering udtrykte samtidig sin levende beklagelse af det forefaldende. I. O.

Den korrekte beskrivelse i Nordsjællands Vestreblad den 16. oktober 1964. Men hvorfor skete det, og hvilke virkninger fik begivenheden?

HAVMANDEN var den første af seks ubåde af A-klassen bygget til Søværnet i perioden 1911-14. De tre første blev bygget hos Whitehead-Fiume i Østrig, og de tre sidste på Orlogsværftet. Deplacement 164/204 t ud/neddykket, l. 38,9 m, b. 3,6 m, d. 2,3 m, en fiat dieselmotor på 430 hk og en elektromotor på 270 hk. Fart 13 kn uddykket og 9,3 knob neddykket. Aktionsradius 1000 sømil og maksimal dykkedybde 40 m. To 45 cm torpedorør og fire torpedoer. (Forsvarsgalleriet)

Søkort fra 1899 visende farvandet mellem Nakkehoved og Höganäs, hvor *HAVMANDEN* sejlede under flotillens signaløvelse. (Forsvarets Bibliotekscenter)

Den daværende chef for den danske Undervandsbådsflotille, kaptajn Hjalmar Rechnitzer, beskrev senere den danske baggrund for episoden:¹ "Vi havde den pågældende dag en øvelse med bådene fra Københavns og Helsingør stationer med den nordligste af bådene beliggende omtrent ud for Nakkehoved Fyr. Det havde først været tanken, at jeg med min båd skulle have haft den nordligste position, men dette blev af en eller anden grund forandret."

Da Rechnitzer altid selv overtog en ny undervandsbåd fra Orlogsværftet, skulle han altså efter planen have ligget med den helt nye *NYMFEN* ud for Nakkehoved.

Dansk marinehistorie i mellemkrigs-

tiden havde fået et andet forløb, hvis planen var blevet fulgt og blot én af de to torpedoer, som den britiske undervandsbåd E11 sendte mod den formodede tyske ubåd om eftermiddagen 19. oktober 1914, havde virket. Men også her påvirkedes historiens forløb af tilfældigheder og friktion.

Fra undervandsbådernes anvendelse i Sjællands invasionsforsvar til imødegåelse af en britisk indtrængen i Sundet

Det forhold, at de to undervandsbåde overhovedet mødte hinanden, skyldes danske og britiske beslutninger om at anvende deres flåder i en mere fremskudt og aktivistisk strategi, end det oprindeligt havde været planlagt. Vi kommer tilbage til den britiske beslutning senere.

De danske undervandsbåde var før krigen primært planlagt og forberedt anvendt i invasionsforsvaret af Sjælland mod tyske landgangsforsøg i Køge Bugt og Fakse Bugt fra Holmen og en station i Dragør. En sekundær opgave var at bidrage til invasionsforsvaret og neutralitetshåndhævelsen ved det åbne stræde Storebælt fra flådens i fremtiden sikrede baseområde i Smålandsfarvandet.²

Løsningen af disse opgaver blev iværksat snarest muligt efter formeringen af flådens sikringsstyrke i august 1914. Viceadmiralen skrev:

"Om eftermiddagen afsendte jeg et detachement bestående af torpedobådsdivision DELFINEN og 2 undervandsbåde, alt under kaptajn A. Bojesens

Rechnitzer var altid chef ved overtagelsen af den nye undervandsbåd. Her i foråret 1915 på fordækket af *ÆGIR*, den første B-klasse båd. (Orlogsmuseet)

kommando til Smålandsfarvandet. Torpedobådene gik gennem Bøgestrømmen, u-bådene nord om Sjælland. Styrken var samlet ved Masnedø næste dag."³

*Styrkens Opgave vil indtil videre være at varetage Statens Neutralitet i Store Belt og tilgrænsende Farvande ...Styrken vil indtil videre være direkte underlagt Flaadens Overkommando, der i fornøden Udstrækning holdes underrettet om Situationen og de paa Grundlag heraf truffne Foranstaltninger...*⁴

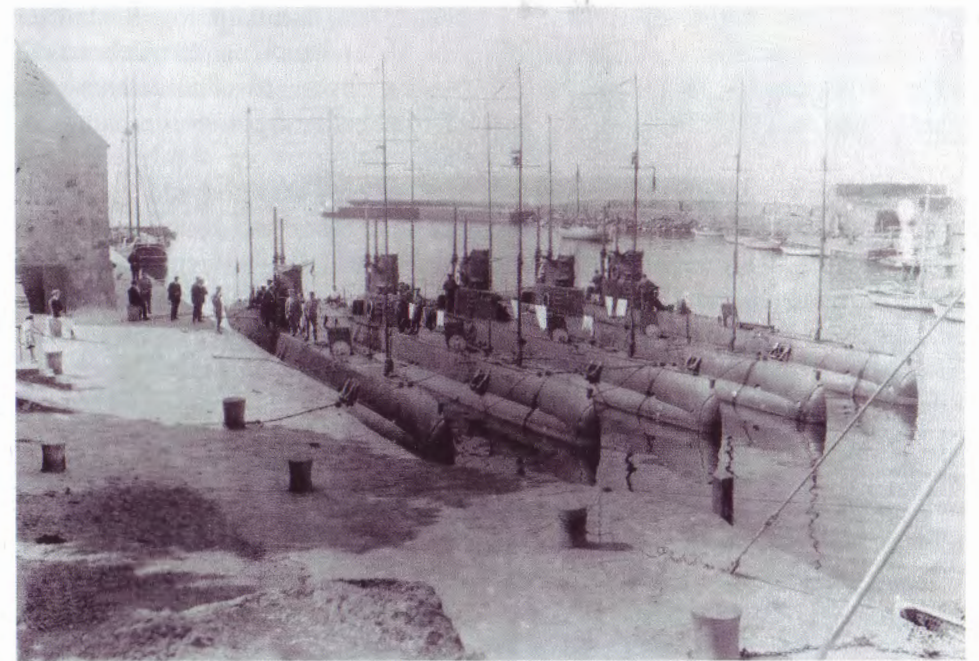
Efter ankomst af styrken til Smålandsfarvandet om eftermiddagen den 4. august gav Flådens Overkommando et supplerende direktiv: "Forholdene har endnu en rolig Karakter for vort vedkommende. Fremmede Orlogsfartøj-

Skitse fra den daværende premierløjtnant A. Bojesens rekognoscering i 1914 af flådens planlagte fremskudte baseområde ved Storebælt. I begyndelsen af august 1914 blev han som kaptajn med en torpedobådsdivision og en undervandsbådsdivision (HAVMANDEN og 2. APRIL) sendt til Masnedsund for herfra at imødegå en britisk anvendelse af Smålandsfarvandet som offshorebase for operationer ind i Østersøen. (Rigsarkivet)

erstøjers Tilstedeværelse i indre Farvande vil derfor formentlig kun ske tilfældigt og bør derfor kun mødes med

Meddelelse om, at det strider mod de fastsatte Regler for fremmede Orlogsskibes Besøg. Der er derfor ikke An-

Undervandsbådsflotillens første fem A-klasse både gennemførte i juli 1914 et sommertogt til Bornholm. Her under besøget på Christiansø. HAVMANDEN er den næst inderste båd. (Forsvarets Bibliotekscenter)

ledning til natlig skarp Bevogtning af Tilgangene til Smaalandsfarvandet, saa at Besætningerne kan skaanes om Natten. Undervandsbaadene bør holdes i Masnedsund og deres Tilstedeværelse maa nødtigt blive bekendt ... Patrulje med 1 Baad om Natten foruden SØBJØRNEN anses fuldt tilstrækkeligt.”⁵

Disse opgaver blev efter den danske flådechef, viceadmiral Otto Kofoed-Hansens, opfattelse irrelevante med den tyske henvendelse morgen den 5. august om at minere Storebælt og den danske beslutning om at efterkomme

det tyske ønske. Forløbet havde bekræftet, hvad Kofoed-Hansen havde fremført i mange år, nemlig at Tyskland om muligt ønskede at respektere dansk neutralitet, og at den bedste neutralitetsstrategi for anvendelse af værnene var synligt at forberede indsats mod britiske operationer mod Tyskland, der ville krænke dansk neutralitet. Med lukningen af det åbne stræde Storebælt blev forsvaret af den danske minespærring mod et britisk indtrængningsforsøg efter viceadmiralens opgave logisk neutralitetsforsvarets hovedopgave i Storebælt. Opgaven havde indtil da

været at hindre britisk anvendelse af Smålandsfarvandet som et offshore base- og bunkringsområde for britiske flådeoperationer ind i Østersøen.

For at løse opgaven ved den kommende Storebæltsspærring formerede admiralen ca. halvdelen af flådens overfladekampenheder i en 2' Eskadre, der blev sendt fra Sundet til Storebælt under Flådestabschefen, kommandør Wilhelm Garde. Torpedobådsdivisionen i Smålandsfarvandet sendtes fra Masnedø til Korsør til den nye eskadre, mens undervandsbådene blev trukket tilbage til Sundet.⁶ Med Gardes afgang blev den fungerende flådestabschef kaptajn Henri Wenck, der blev formelt givet funktionen den 22. august.⁷ Wenck havde med sin prisopgave nogle år tidligere om anvendelsen af flådens nye torpedobåde markeret, at han delte Kofoed-Hansen opfattelse af værnets neutralitetsforsvarsstrategi. Han havde i opgaven forklaret, hvordan de nye torpedobåde kunne og burde anvendes i Skagerrak og Kattegat foran den tyske flåde i indsatsen mod et britisk indtrængningsforsøg. Nu blev undervandsbådernes anvendelse justeret, så de også fik en rolle i rammen af denne logik.⁸

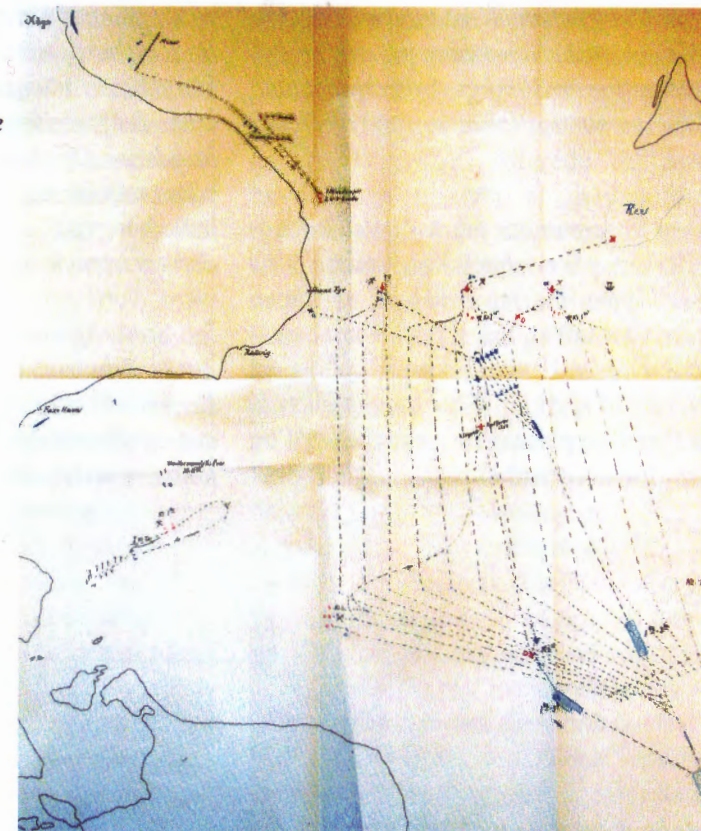
Allerede 6. august, hvor 2' Eskadre ankom til Storebælt for at indlede etableringen af minefelterne, blev de to nyeste både, NYMFEN og NAJADEN, sendt til Helsingør havn for at tage

station her. Samtidig tog Rechnitzer selv HAVMANDEN og 2DEN APRIL til Dragør, hvor basefaciliteterne var utilstrækkelige og krævede hans indsats. HAVFRUEN og THETIS forblev indtil videre – sammen med DYKKEREN – på Orlogsværftet i beredskab. Deres indsættelse skulle iværksættes af Flådens Overkommando via telefon. Torpedobådsposter blev placeret øst og nord for adgangen til Københavns Havn. De to disponible flyvebåde rekognoscerede i Sundet, Køge Bugt og Faxe Bugt.⁹

Den 8. august gik admiralen i gang med at presse hæren til at justere sin styrkedeployering, så den blev i overensstemmelse med hans opfattelse af en hensigtsmæssig neutralitetsforsvarsprofil. Hæren var udelukkende interesseret i sikring og forsvar af København. Det lykkedes på grund af entydig støtte fra både udenrigsministeren, Erik Scavenius, og forsvarsministeren, Peter Munch. Senere lykkedes det ham også at få sendt fodfolk til de to nordlige sjællandske havne Kalundborg og Helsingør. Det sidste sted sikrede et kompagni fra sin ankomst den 23. august også den fremskudte undervandsbådsstation.¹⁰

Flåden holdt ganske vist to undervandsbåde fremskudt til Dragør indtil december¹¹, men den indsættelse i invasionsforsvar i Køge Bugt, der havde været undervandsbådernes opga-

Den oprindeligt planlagte anvendelse af de kommende undervandsbåde. Her indsat i Køge og Faxe Bugt mod et tysk landgangs-forsøg. Fra Generalstabens 1910 krigsspil. Det maritime bidrag blev leveret af chefen for den nyoprettede Flådens Stab, kommandør Vilhelm Jøhnke. (Rigsarkivet)

ve i øvelserne før krigen, blev ikke længere øvet.

Fra slutningen af august koncentrerede man sig om at forberede og øve den nye indsættelse ved adgangen til Sundet fra Kattegat. Det første, der skete, var at den 29. august udlagdes en telefonbøje ud for Nakkehoved Fyr, der skulle give en fremskudt undervandsbåd en sikker forbindelse til Flådens Overkommando på Holmen.¹² Som det blev beskrevet i Overkommandos fortløbende vejledning fra 1. september var det ikke ligetil:

”Gennem den udfor Nakkehoved udlagte Telefonbøje kan opnaas Forbindelse med Gilleleje Central paa følgende Maade. Skal Telefonforbindelse ved Nakkehoved benyttes, tager Baaden den til Telefonbøjen fangede c. 25 m lange Kabeltamp om Bord, afskruer Dækslet paa Forbindelsesstykket paa Kabentampen og i Baaden udføres Forbindelsen mellem Kabeltampen og Baadens Forbindelsesstykke, hvorved der opnaas Telefonforbindelse med Nr. 66 paa Gilleleje Telefoncentral. Ønskes Natforbindelse, maa dette rekvireres i

den russiske hærchef, Storfyrst Nikolai, om sine planer som at sende en betydelig styrke ind i Østersøen. Dette var sket uden at konsultere andre i regeringen eller flådens ledelse.

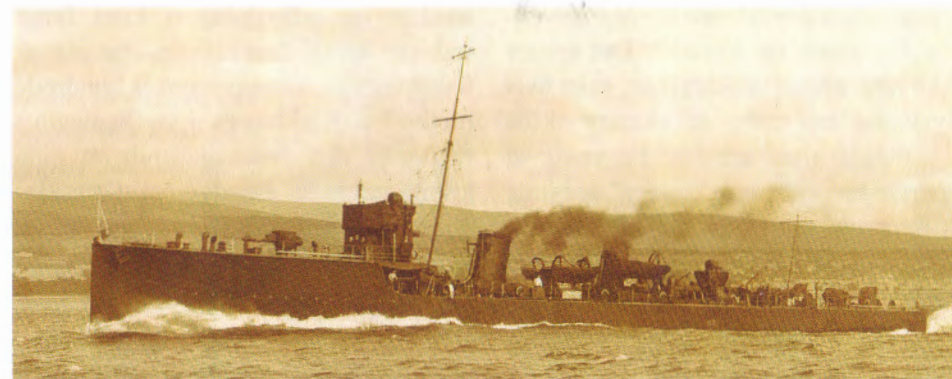
Roger Keyes som den aggressive chef for patruljeundervandsbådene. (Foto fra Richard Compton-Hall: 'Submarines at War 1914-1918.')

Mulighederne for at sende enheder ind i Østersøen blev drøftet på det møde, som blev afholdt 17. september på HMS IRON DUKE, hovedflåden, Grand Fleet, flagskib, for at fastlægge anvendelsen af flådens forskellige dele. Ud

over Churchill og admiral Jellicoe deltog krigsstabschefen, viceadmiral Doveton Sturdee, og de to styrkechefer fra Harwich, chefen for destroyerstyrken her, flotilleadmiral Reginald Tyrwhitt, og chefen for undervandsbådsstyrken, flotilleadmiral Roger Keyes. På mødet afviste Jellicoe mulighederne for en offensiv i Nordsøen med det formål at gennemføre et bombardement af Helgoland eller en landsætning på en af de Nordfrisiske øer. Det eneste offensive skridt, der opnåede støtte, var Keyes' anbefaling af en undervandsbådsoffensiv ind i Østersøen. I første omgang bemyndigedes en forberedende rekognoscering med to både, orlogskaptajn Noel Laurences E1 og orlogskaptajn Charles Bennings båd E5.¹⁷

Den 22. september afsejlede de to undervandsbåde mod Kattegat, hvor de bl.a. skulle søge efter ankerpladser. For at spare brændstof blev de bugseret over Nordsøen af Keyes to meget hurtige destroyere, HMS FIRE Drake og LURCHER. Når muligt forsøgte den aggressive Keyes at "føre" sine undervandsbåde fra LURCHER tættest muligt ved undervandsbådenes indsættelsesområder.

Rekognosceringstogtet blev en fiasko. E1 fik motorproblemer og tyske skibe observeredes ikke, fordi dårligt vejr havde fået dem til at søge i læ af Skagen. Det eneste resultat af togtet blev, at handelsskibe rapporterede bådenes tilstedeværelse. Overraskelsen

HMS LURCHER, patruljeundervandsbådschefen Keyes' flagskib. (Forsvarets Bibliotekscenter)

gik tabt, hvilket udløste reaktioner i både Tyskland, Sverige og Danmark. Men uanset de manglende resultater fortsatte forberedelserne til at sende tre undervandsbåde ind i Østersøen. Ud over Laurences E1 blev orlogskaptajn Max Hortons E9 og Martin Nasmiths E11 udpeget til at deltage.¹⁸

Virkningerne af Kattegat-rekognosceringen.

"Det svirrer med Rygter om engelske Krigsskibe i Skagerrak og Kattegat; men den sidste Undervandsbaadskatastrofe maner til Forsigtighed, saa noget Forsøg paa at passere Bælterne vil vel næppe blive gjort. Hvad skuldé Englænderne ogsaa dér? ..." (Hærens kommanderende general i Jylland-Fyn, generalløjtnant August Tuxen i et brev af 26. september 1914 til Overgeneralen, generalløjtnant Wilhelm Gørtz).¹⁹

Den undervandsbådskatastrofe Tuxen

refererer til, var U 9s sænkning af de tre gamle engelske krydsere HMS ABOUKIR, HOGUE og CRESSY den 22. september, hvor Royal Navy mistede 1.459 besætningsmedlemmer. Begivenheden afgjorde med et slag diskussionen om undervandsbådes potentiale i søkrigen.

Allerede før briterne tog beslutning om at sende undervandsbåde ind i Østersøen, var den svenske regering begyndt at overveje sine muligheder for at vanskeliggøre de krigsførendes brug af Flinterenden. Den 12. september orienterede det danske gesandtskab i Stockholm København om, at den svenske regering overvejede slukning af fyr og inddragning af mærker i renden.

Den 15. september fulgte Stockholm-gesandten, Otto Scavenius, sagen op med en depeche. Svenskernes formål med eventuelt at inddrage sømærkerne og slukke fyrene var *"at holde alle*

Slags Krigsoperationer borte fra svenske Farvande og Kyster". Det syntes ikke nødvendigt umiddelbart, men hvis Tyskland begyndte at visitere skibe i Kattegat eller briterne begyndte at operere her, ville man "paany" begynde at overveje spørgsmålet. Det var tysk optræden, der havde gjort, at man i første omgang rejste spørgsmålet.²⁰

Så ankom de britiske undervandsbåde til Kattegat, og den 24. september noterede forsvarsminister Peter Munch i sin dagbog, at en engelsk undervandsbåd ved Hirtsholmene havde fået en fiskekutter til at tage en såret gast med til Frederikshavn. En anden engelsk undervandsbåd var blevet set ved Hesselø. Men ingen andre end briterne kendte baggrunden for deres tilstedeværelse i Kattegat og Munch noterede også: "I de samme Dage kom Rygter fra Sverige om, at en engelsk Flaade laa ved Anholt, senere forbedret til, at den var sejlet gennem Storebælt. Virkningen af alt dette blev Panik i den tyske Marineledelse."²¹ 25. september noterede viceadmiral Koefod Hansen i sin dagbog: "Flere engelske undervandsbåde i Kattegat. Bevægelse i Kiel med den følge, at forpoststyrkerne ved de sydlige adgange til Sund og Bælter er betydeligt forstærket."²²

En del af den tyske reaktion blev en udlægning af et nyt minefelt i Langelandsbæltet. Det skete den 25. sep-

tember og udlægningen kom langt ind på dansk territorium. En dansk fiskebåd blev minesprængt få hundrede meter fra Kjeldsnors Fyr. Scavenius meddelte den tyske gesandt, at man kunne vente en engelsk reaktion, klagede over de tyske vagtskibes optræden ved spærringen og tilføjede, at de tyske besætninger gjorde et lidet sømandsagtigt indtryk. Gesandten lovede at tage kontakt med Den Tyske Østersøflådes hovedkvarter i Kiel.²³ Dagen efter noterede Munch, at man om aftenen havde modtaget en henvendelse fra den tyske udenrigsminister, Gottlieb von Jagow, der befandt sig ved kejserhovedkvarteret i Luxembourg. Han spurgte 'om alle Adgangene til Østersøen var sikret mod Undervandsbaade, da en Passage jo vilde være stridende mod den baade af Danmark og Sverige proklamerede Neutralitet."

Munch konstaterede, at de britiske undervandsbåde i Kattegat åbenbart havde fremkaldt panik og havde ført til, at betydelige tyske flådestyrker var blevet samlet syd for Langelandsbæltet og syd for Øresund. Scavenius havde gjort klart, at Danmark godt kunne spærre sin del af Flinterenden. Det var forberedt som en del af søforsvaret af København. Men når svenskerne ikke ville spærre deres del af strædet, ville en dansk spærring være uden virkning. Den 27. september blev den danske regering enig om at holde sig passiv,

Svensk lidt senere søkort med de danske og svenske krav indtegnede, bestemt af, om Saltholm og grunde øst for øen skulle have indflydelse på grænsens placering. (Svenske Rigsarkiv)

indtil man hører noget fra Sverige.²⁴ Samme dag, den 27. september, noterede Kofoed-Hansen, at situationen på søen var som den foregående dag, men at det betød "ret livlige flådebevægelser i Østersøen, rimeligt som følge af nu 2 dage ganske urigtige svenske meldinger om, at en engelsk flådestyrke er optrådt i Kattegat." Det næste par dage skrev han, at de engelske både stadig blev rapporteret set i farvandede, "skønt man skulle synes, at det var i deres interesse af forblive uopdagede. I dag det rygte, at en engelsk u-båd var jaget af en tysk krydser ind i Gøteborgs skærgård, hvor krydseren var blevet afvist af et svensk orlogsfartøj." Den 7. oktober noterede admiralen, at to engelske undervandsbåde var observeret ved Læsø. Svenskerne havde nu krydsere i Kattegat og torpedobåde syd for Flinterenden.²⁵ Den 28. september 1914 skrev den danske gesandt i Stockholm til Herluf Zahle, udenrigsministeriets departe-

mentschef, og bad om instruks angående Flinterendespørgsmålet. Han meddelte, at den svenske regering ikke havde erfaret noget, der bekræftede rygterne om engelske krigsskibe i Kattegat. Den 30. svarede Zahle gesandten, at man selvfølgelig godt kunne spærre Flinterenden i et samarbejde med Sverige, hvor hver minerede eget territorium i renden, men der var det problem, at en sådan minering ikke kunne bygge på enighed om territorialgrænsen. Man var uenige om placeringen øst for Saltholm.

Zahle understregede samtidig, at: "Passage af engelske Undervandsbaade ikke vilde blive betragtet som Neutralitetsbrud... Passage over Søterritoriet af fremmede Krigsskibe i Krigstid er ikke noget Neutralitetsbrud." Zahle fortsatte "at Diskussion om Søterritoriet i Flinterenden bør undgaas, men hvis Svenskerne helst vil spærre Flinterenden med Miner, vil det efter vor Formening ikke kunne ske uden Aftale med os..."²⁶

Den 29. september rapporterede den danske gesandt i Berlin, grev Carl Moltke, at han nogle få dage tidligere havde haft en samtale med den tyske gesandt i København, grev Ulrich von Brockdorff-Rantzau. Han havde forklaret gesandten, at den tyske udenrigsministers opfattelse var fejlagtig, ”da hverken Danmark eller Sverige indtil nu havde spærret Flinterenden med Miner. Kun hvis vi til Værn for vor Neutralitet havde anset dette for nødvendigt, ville en gennembrydning af danske Mine-spærringer (som i Storebælt) involvere en Krænkelse af Danmarks Neutralitet.” Moltke havde som også Scavenius understreget, at en minering af Flinterenden var en forberedt del af bombardementsforsvaret af København, og understreget, at en dansk minering af ville være ineffektiv uden Sveriges bidrag.²⁷

Den britiske indtrængningsoperation iværksættes

Den 10. oktober sendte Keyes sit formelle forslag til en operation til Jellicoe. Det koncentrerede sig dog stadig nu om Kattegat og observationen af nordenden af stræderne. Indtrængen i Østersøen var endnu ikke det centrale mål, for som han skrev:

”I understand that we cannot send vessels through the Sound without compromising Denmark, but I submit that it is very much to Germany’s interests to maintain Denmark’s neu-

trality, and the latter could hardly be held responsible for the passage of a Submarine without a Danish pilot, following in the wake of a neutral merchantman through the Sound.”

Keyes viste med sætningen, at han ligesom den tyske udenrigsminister ikke forstod, at simpel passage gennem dansk farvand ikke var en krænkelse af dansk neutralitet. Men han konstaterede, at en uge gamle efterretninger placerede to tyske krydsere ved Sundets sydende, og at de nu var blevet forstærket med otte torpedobåde, hvis opgave var at optræde som antiundervandsbådsskærm. Han opfattede korrekt torpedobådernes ankomst som en reaktion på hans rekognoscering i Kattegat. Angående krydserne var han af den opfattelse, at *”a Submarine attack on these vessels presents no great difficulty, and, if it could be carried out without compromising Denmark, should be attempted.”* Men på den dag forudså Keyes endnu ikke, at hans undervandsbåde skulle forblive i Østersøen efter en indtrængen med henblik på angreb på krydserne.²⁸

12. oktober skrev Keyes til Admiraltetets Krigsstabschef, Sturdee, at hvis hans forslag til Jellicoe om at lade to undervandsbåde trænge gennem Sundet for at angribe krydserne blev godkendt, ønskede han igen at lade sine destroyere bugsere undervandsbådene over Nordsøen for at spare brændstof.

Undervandsbådene skulle ankomme til nordenden af Sundet ved mørkefald og derefter følge et neutralt skib ind i Østersøen. Her skulle de *”attack the enemy’s fleet which is said to be carrying out Gunnery practice in the Baltic.”* Opgaven var således ikke længere begrænset til krydserne lige syd for Sundet. Efter angrebene skulle undervandsbådene dog som forudset stadig vende tilbage til Kattegat, hvor de skulle mødes af egne styrker.²⁹ Sent aften den 13. oktober telegraferede Keyes til Jellicoe, at Admiraltetet havde godkendt en operation ind i Østersøen. Han foreslog nu, at de tre undervandsbåde E1, E9 og E11 skulle afsejle fra Harwich næste dag, bunkre i Gorleston (på Norfolk-kysten) og derefter begive sig på vej. De skulle ikke længere kun på et kort strejftog ind i Østersøens vestlige del men efter indpassage sejle til Libau (Liepaja), den store russiske flådehavn på Kurlandskysten, og operere herfra i nogle uger. Om morgenen den 14. oktober gav Jellicoe sin bemyndigelse til operationen *”with all success from me”*.³⁰

Før afsejlingen besluttede Keyes, at undervandsbådene alligevel ikke skulle bugseres, og om morgenen den 15. oktober forlod E1 og E9 Gorleston. E1 blev forsinket undervejs af motorproblemer, men nåede alligevel som den første båd nordenden af Sundet den 17. oktober ved mørkefald. E11 havde

derimod så store motorproblemer, at båden ikke kunne afsejle sammen med de to andre både.

Efter at have dykket flere gange pga. af handelsskibe startede Laurences E1 indpassagen og slap igennem uden problemer. Efter at have nået Køge Bugt dykkede E1, og da båden igen dykkede ud skete det tæt ved en tysk torpedobåd, der dog ikke så undervandsbåden, før den nåede at dykke igen. Om formiddagen den 18. oktober observerede Laurence den 15 år gamle panserkrydser SMS VICTORIA LOUISE i periskopet. E1 angreb krydseren – som Keyes havde ønsket. Det skete med en siderørstorpedo på 500 yards afstand. Torpedoen gik for dybt og opnåede kun at alarmere tyskerne, og samme formiddag beordrede Østersøflådens chef, storadmiral Prins Heinrich, øget patruljering. Kombinationen af varslingen ved rekognosceringen og angrebet på krydseren havde haft en effekt som at stikke en pind i en hvepsebo. E1 passerede langsomt med fortsatte motorproblemer Bornholm natten 19.-20. og nåede Libau den 20. oktober. Russerne i flådebasen var ikke blevet orienteret om, at de britiske undervandsbåde var på vej. Værftet i den russiske base var blevet ødelagt i forventning om tysk besættelse og brændstof, forsyninger samt ammunition var brændt.

Hortons E9 slap efter to kritiske møder

med tyske torpedojagere igennem et døgn efter E1 og passerede forbi Møn den 19. Undervandsbåden nåede Libau den 21. oktober, hvor en russisk slæbebåd hjalp den gennem et tysk minefelt, som E1 havde passeret uden at vide det.³¹

De to chefer og perioden op til mødet
Cheferne på HAVMANDEN og E11 var begge officerer af høj kvalitet. Det viste, hvor tiltrækkende det nye undervandsbådsvåben var på de bedste yngre officerer.

Den snart 37-årige baron Cai Schaffalitzky de Muckadell var nyudnævnt kaptajn. Han var en af sin samtids førende marinehistorikere og var tilknyttet Søofficersskolen som lærer i søkrigshistorie og strategi samt skoleofficer i årene før krigen. I 1913 var han skiftet til tjeneste i den nye undervandsbådsflotille, hvor han var

undervandsbådschef indtil 1919.³²

Efter HAVMANDENS skibsjournal varierede undervandsbådens tjeneste i ugerne før 19. oktober mellem dykningsøvelser i Sundet, en enkelt torpedoskydningsøvelse og beredskab på Holmen, i Dragør og Helsingør. Den 18. oktober var undervandsbåden sejlet fra Holmen til Gilleleje Havn.³³

Lieutenant-Commander Martin Eric Nasmith var seks år yngre end den danske kaptajn. Han var en af Royal Navy's undervandsbådstjenestes veteraner, der allerede var skiftet til tjenesten i 1904 efter den normale indledningsvise officerstjeneste i store enheder. Han var i 1905 som 22-årig blevet givet kommando over den lille benzinbåd A4, hvor han snart gennem ånds nærværelse reddede besætningens liv under dens haveri. Som 24-årig fulgte kommandoen over den noget

To af pionererne i undervandsbådstjenesten, kaptajn de Muckadell på HAVMANDEN til venstre og premierløjtnant Prins Axel på HAVFRUEN til højre. (Nationaltidende, 12-8-1915, men fotografiet er taget før episoden, sandsynligvis i sommeren 1914).

større C7 og sent i 1911 overtog han den nye D4, en af flådens første dieseldrevne patruljeundervandsbåde. Samtidig med, at de Muckadell underviste i søkrigshistorie i København, blev Nasmith leder af undervandsbådstjenestens "Attack School" og udviklede her den første simple angrebsimulator. I september 1914 overtog han kommandoen over den nybyggede E11.³⁴

I den rapport, som Nasmith skrev umiddelbart efter at have nået Harwich den 24. oktober, beskrev han sin Odyssé i dagene før. Motorproblemerne var fortsat, efter at han havde forladt Gorseston kl. 2050 den 15. oktober. På vejen havde han måtte dykke fem gange på grund af et "mistænkeligt fartøj". Ned igennem Kattegat havde han fulgt den svenske kyst, og den 18. eftermiddag var han ankommet til nordenden af Sundet og havde dykket med den hensigt at sejle uddykket videre i mørke. Han besluttede at bluffe sig igennem og tændte navigationslys for at undgå at blive set som mørk silhuet mod baggrundsløset fra byerne. Men farvandet var afpatruljeret intensivt selv på neutralt farvand, og da et fartøj hurtigt nærmede sig med tændt projektør dykkede E11 og blev på bunden igennem resten af natten til 19. oktober. Nasmith opgav at komme igennem i mørke, men før han kunne forsøge neddykket passage i dagslys måtte batterierne oplades, og det var

Nasmith på stævnen af E11 i koldt vejr et år efter forsøget på at trænge ind i Østersøen.³⁵

under neddykket sejlads væk fra Sundet for senere at kunne oplade på overfladen, at han gennem periskopet observerede en ubåd.³⁶

Mødet ud for Nakkehoved Fyr

Efter at være blevet udsat for den danske påstand om, at det ikke var en tysk ubåd, han havde mødt den eftermiddag, måtte Nasmith 26. oktober udbygge sin beskrivelse af forløbet:

"... While clearing the Sound, submerged, on a Northerly course, a Sub-

Nakkehoved Fyr
med stranden mod
Gilleleje.
(Forfatterens samling)

marine was sighted on the port bow, distant about one mile, lying stationary on the surface; I proceeded towards her to investigate, and during my approach she was observed to move to the Northwestward, stopping again however after having proceeded about half a mile, where she remained stationary ... On closing I called my second in command, Lieutenant Gill, to the periscope, to view the vessel, and on comparison with a target book (German Submarines), there existed no doubt as to her identity – a German Submarine of the U.3 class. The straight upper deck, the slope of the conning tower and two masts, one either side of the conning tower, and some distance from it, were very distinctive. The vessel was flying no ensign ... When at a distance of about 600 yards, I discharged a heater torpedo from the starboard bow tube. The time was about 0.30 p.m. (dvs. ca.

13:30 dansk tid) This apparently missed its mark ... Two or three minutes after this, observing the submarine to be in the surface and still stationary, presumably not having seen the track of the torpedo, I manoeuvred at slow speed, owing to the calmness of the sea, to pass her close on my port beam. On closing to within a distance of about 200 yards, I distinctly observed on the conning tower above the sloped portion the figure 3, preceded by some letter, which could not be clearly deciphered, but appeared to be a "U" ... A cold torpedo was then discharged from the port beam tube, this being about twenty five minutes after the previous one. Immediately before firing the second torpedo, I observed one of the crew to run forward to the heel of the foremast, and two or three minutes later the Submarine was observed proceeding away from me, and towards the Sound ... I fixed the enemy's position, prior

to firing the first torpedo, and found it to be 4½ miles North of Gilleleje (Gilleleje) ... "37

HAVMANDENS skibsjournal for 19. oktober 1914 beskrev ikke hændelsen. Den startede blot med: "10 30 Stod ud af Gilleleje Havn. Holdt gaaende mellem Höganäs og Nakkehoved. Radioøvelse og øvelse med Flyvebaaden. 2 45" 39 (dvs. 1445).

Kaptajn de Muchadells beskrivelse kom i en indberetning fra samme aften: "Herved indberettes at der Dags Dato af en ukendt Undervandsbaad er blevet afskudt 2 Torpedoer mod HAVMANDEN. De nærmere Omstændigheder vare følgende: HAVMANDEN befandt sig paa pejl Plads: Nakkehoved Fyr S15V (?) Afst 5 Sml og havde i ca en Time dels stilleliggende, dels langsom Gang, opholdt sig i Nærheden af nævnte Plads. Yderligere havde HAVMANDEN fra Kl. 11 Fmd opholdt sig mellem Gilleleje Flak Lystønde og Kullen. Kl. ca. 2.35 observerede Premierløjtnant Scheibel en Torpedo ca. 400 m om Bb (bagbord) af HAVMANDEN, der styrede omtrent mod Höganäs Fart ca. 5 Knob. Radiotelegrafdrage var oppe. Kort efter saas forude om Bb ca. 400 m Afstand stærke Luftbobler som fra et Undervandstorpedoskud og dernæst Torpedokølvandet. Dette gik lige under HAVMANDENS Bølgebryder. Løjtnant Scheibel observerede tydeligt selve Torpedoen, Chefen og 2 af Besætningen Kølvandet. Torpedoen sprang ikke op.

Nasmith i 1916 som ung kommandør. Efter mødet med HAVMANDEN blev E11 sendt til Dardanellerne, hvor Nasmith udmærkede sig under indsats i Mamarahavet, hvor han fik Victoria Cross for blandt andet at sænke det gamle tyrkiske slagskib HARRADIN BARBAROSSA. Han blev kommandør som 33-årig i 1916, kontreadmiral og chef for undervandsbådstjenesten i 1926 og viceadmiral i 1932. Fra 1938 indtil maj 1941 var Nasmith som admiral Commander-in-chief Plymouth and Western Approaches.³⁸

HAVMANDEN førte sit almindelige Flag under Flagspillet men dette var meget uklart – viklet ca. 1½ Gang rundt Flagspillet saaledes at Splitter bl.a. absolut ikke kunde ses. Rejsningen var omhøug (dvs. i funktionsstilling).

HAVMANDEN hejste straks efter Angrebet Topflag paa begge Topper og stod med 10 Knobs Fart elektrisk mod Hornbæk for at komme ind paa dansk Søterritorium. Her sattes Dieselmotorer igang og Kl. 4 ¼ fortøjedes i Helsingør Havn.

Straks efter Angrebet afgaves Radioekspresstsignalet og der kodetelegraferedes til Overkommandoen: "Angreb af Undervandsbaade. Afgaar Helsingør." Paa Vejen – ca. 20 Minutter efter Angrebet præjedes Skonnerten KARO af Korsør der imidlertid paa Spørgsmaalet om den havde observeret andre orlogsmænd end HAVMANDEN svarede benægtende. Fra HAVMANDEN er absolut intet Periskop observeret. Den først observerede Torpedo flød i Vandskorpen med ca. 45 graders Hældning. Den syntes betydeligt svævere end vore Torpedoeer med meget buttet Broncerum og meget lange Stødhorn. Man kunde høre den blæse Luft og mærkede Petroleumsluft. Ved Passagen af den anden Torpedo under os hævder Ingeniøren og Torpedospecialisten bestemt at have mærket Stød mod Baadens Bund, som om man tørtede mod en Bøje.⁴⁰

Det er af HAVMANDENS beskrivelse klart, at Nasmiths første (petroleumsovarmede) torpedo ikke blev observeret, da den blev afskudt, men først erkendt, da den blev fundet i overfladen. Angrebet blev først erkendt, da

Kaptajn de Muckadell senere. Efter krigen trådte de Muckadell ud af sø-officerskorpset og blev afdelingschef i Marineministeriet. Han blev herefter i både samt id of eftertid først og fremmest kendt for sin forfattervirksomhed.⁴¹

E11 affyrede sin anden torpedo en lille halv time efter den første. Begivenheden fik Kofoed-Hansen til at beordre sin stabschef, Wenck, til at orientere flådens enheder om begivenheden i et "Strengt Fortroligt" signal og ved samme lejlighed øge beredskabet, idet man jo ikke vidste, at incidentet blot var fremkaldt af en undervandsbådspassage: Ovennævnte Tildragelse har bevirket Udstedelsen af Ordren til Etableringen af Sikringstjeneste II. Antagelig vil Søbefæstningen fra Hærens Overkommando modtage Ordre til skærpet Sikringstjeneste og til at tænde Projektørerne. Foruden 1. Eskadre har Defensionen og Undervandsflotillen

samt 2. Eskadre modtaget Ordre til Etablering af Sikringstjeneste II. Den kommanderende Admiral forventer Melding saafremt Passage af Krigsskibe forbi Kronborg skulde finde Sted og har i samme Anledning radiotelegraferet til Chefen for 1. Eskadre at det forstærkede Patrouille Nord for Helsingør kunde benytte Projektører. Saafremt Passage gennem Kongedybet eller Hollænderdybet forsøges af de krigsførende Magters Skibe, vil denne være at afvise og om nødvendigt at stoppe. Passage gennem Flinterende kan ikke hindres. Meddelelsen om Angrebet paa HAVMANDEN, hvilket maa betragtes som beroende paa en Fejltagelse, betragtes som strengt fortroligt og er alene bestemt for Hr. Kommandøren og Deres Stabschef.⁴²

Munch skrev i sine optegnelser, at han fik meddelelse om HAVMANDEN-episoden da han kom til marineministeriet fra Rigsdagen om eftermiddagen. Han orienterede kongen om aftenen 2030. Samme aften fortalte Kofoed-Hansen Munch, at tyskerne har været i kamp med engelske undervandsbåde i Kielerbugten og at der en af de foregående dage havde været et engelsk undervandsbådsangreb på tysk skib ved Stevns, (dvs. angrebet på krydseren VICTORIA LOUISE).⁴³ Kofoed-Hansen havde nogenlunde samtidig med hændelsen været kaldt til Christian X, der "som altid" klagede over Storebæltsspærringen: "Han mente,

at jeg havde båret mig rent galt ad. Han sagde det just ikke ligeud, men antydede det, og synes i det hele at finde at jeg i nogen grad har ført ham bag lyset i denne sag (hvilket jo var korrekt) ... Kongen har ikke begreb om landets stilling, om minespærringernes betydning, ja ikke om noget som helst; jeg indskrænkede mig derfor denne gang til at forsikre ham om, at alt er så godt, som det nu engang kan blive i denne syndige verden."

Efter at have beskrevet HAVMANDEN-episoden noterede viceadmiralen dels, at Sverige slukkede fyrene på hele østkysten, i Flinterenden indbefattet. Danmark slukkede Drogden fyrskib og lystønderne i Flinterenden, dels at tyskerne havde været i kamp med tre engelske undervandsbåde i Kielerbugten. De måtte være kommet via Flinterenden. Før mødet med kongen havde Kofoed-Hansen haft en samtale med chefen for 2' Eskadre i Storebælt, kommandør Vilhelm Garde, med hvem admiralens konfrontation om eskadrens optræden ved et britisk passageforsøg netop nu kulminerede. Samtalen var næppe venlig. De efterfølgende ca. tyve linjer i admiralens dagbog blev gjort ulæselige.⁴⁴ Årsagen til, at den anden torpedo gik under HAVMANDEN, er mest sandsynligt det generelle problem, som Royal Navy havde i krigens første måneder pga. at man ved indstillingen af ventilerne ikke havde kompenseret for,

at krigshovedet var 40 pund tungere end øvelshovedet. Fejlen havde som nævnt også reddet den tyske krydser ved Stevns.⁴⁵

Skyldspørgsmålet

Om aftenen den 20. oktober orienterede den britiske gesandt i København London om, at danskerne havde meddelt de britiske, russiske og tyske gesandtskaber, at en undervandsbåd af ukendt nationalitet dagen før havde affyret to torpedoer ved indsejlingen til Sundet mod den danske undervandsbåd HAVMANDEN på trods af, at den førte dansk flag. Den 20. oktober var en af torpedoerne eksploderet på kysten tæt ved Nakkehoved Fyr. Den 21. oktober afleverede den danske gesandt i London en note, der forklarede, at HAVMANDEN have sejlet med 5 knobs fart mellem Nakkehoved og Kullen, da den fra en afstand af ca. 400 meter var blevet angrebet med to torpedoer.⁴⁶

Som chef for undervandsbådsstyrken blev Keyes bedt om at kommentere sagen, og den 22. oktober noterede han på sagsnotatet, at det måtte være en tysk ubåd, der troede, at han beskød en af de britiske både, der var på vej tilbage.⁴⁷ På dette tidspunkt kendte man endnu ikke de tre engelske bådes skæbne.

Den 24. oktober havde eskadreingenøren fra 1' Eskadre undersøgt de bjærgede rester af den torpedo, der var eksploderet mod stenene ved kysten fire dage før. Man noterede, at: "...

*Mærker og Inskriptioner paa de fundne Stykker syntes at give tilstrækkelig Oplysning om Nationaliteten, blev paa Grund af det uheldige Vejrforhold yderligere Eftersøgning opgivet ...*⁴⁸

Det vil sige, at de danske myndigheder nu vidste, at den angribende båd var britisk, men indtil videre holdt man oplysningerne for sig selv.

Dagen efter, den 25. oktober, kunne gesandten i København meddele, at den tyske gesandt havde meddelt den danske regering, at det ikke var en tysk båd, der havde angrebet HAVMANDEN.⁴⁹

Samme dag sendte Keyes sin analyse af den rapport, som Nasmith havde skrevet efter sin tilbagevenden til Harwich den 24. Keyes beklagede, at E1 og E9 ikke havde ventet på, at E11 blev klar, før de afsejlede fra Gorleston, så man kunne have passeret Sundet samtidigt, "as originally intended". Han støttede Nasmith i denne vurdering, at det havde været nødvendigt at opgive passageforsøget. Han havde i øvrigt talt med E11-kaptajnen om HAVMANDEN-episoden.

Nasmith havde insisteret, at det var: "*absolutely certain that the Submarine he fired at was not the Danish Submarine HAVMANDEN, reported to have been attacked by a Submarine in that same locality on that day, and I submit that the Danish Government be informed to this effect. Reference to the photographs of the two vessels will*

show that they in no way resemble one another. The number 3., preceded by a letter which could not be distinguished, was clearly identified on the conning-tower."

I øvrigt gentog Keyes oplysningen fra Nasmiths 24. oktober-rapport, at E11 kl 1530 (dvs. 1630 dansk tid), da båden opladede batterier på overflåden var blevet angrebet af en tysk Ubåd på stor afstand med en "heater" torpedo, der sås "leap out of the water at the end of its run". Han mente at tyskerne anvendte sejl eller små sejlbåde til at skjule deres ubådstårne. Nasmith var blevet presset af tyske enheder på vejen op igennem Kattegat på vej hjem, men han ønskede efter ankomsten til Harwich at vende tilbage for at gøre et nyt forsøg snarest muligt. Det så Keyes som for risikabelt, og han vurderede det bedst at lade E1 og E9 forblive i Østersøen vinteren over. Dette forslag blev den 25. oktober godkendt af Jellicoe, der vurderede Østersøen som en bedre jagtmark for undervandsbåde end Helgolandsbugten.

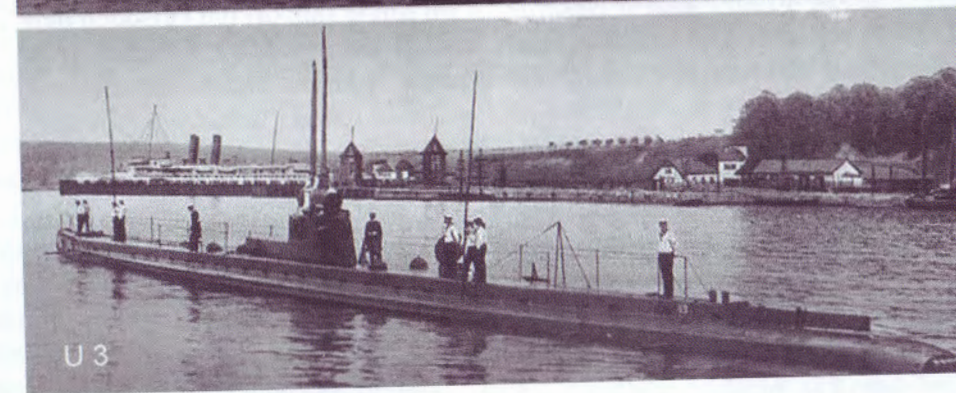
Keyes sluttede med at afvise den tyske Københavns-gesandts påstand om, at det ikke var en tysk ubåd der angreb HAVMANDEN. Gesandten havde tidligere løjet om maritime spørgsmål. Keyes håbede ganske vist på, at "before long the situation will permit ... an attack being delivered on the enemy's vessels operating under the shelter of Denmark and in neutral waters",

men han havde over for sine officerer nu indskærpet indtil videre ikke at kompromittere Danmark. Admiralitetets stabschef konkluderede over for Foreign Office næste dag, 26. oktober, at den ubåd, som E11 havde angrebet, ikke var dansk. Marineminister Churchill så rapporterne den 28. oktober.⁵⁰

I den rapport, som Nasmith skrev den 26. oktober, gentog han, hvad han havde forklaret Keyes, og som allerede er citeret overfor. Han havde allerede i sin første rapport om episoden henvist til det fejlagtige fotografi af de danske A-klasse undervandsbåde, som han havde fundet i "Janes Naval Annual". Det er det øverste af fotografierne nedenfor, og det gør det forståeligt, at Nasmith og hans næstkommanderende kunne tage fejl, når han ikke kunne se det danske flag igennem periskopet og lagde vægt på de to radiomaster og nummeret på tårnet.⁵¹

I sin fremsendelse af Nasmiths endelige rapport den 27. oktober til viceadmiral Sturdee tilføjede Keyes, at det ikke var muligt at forveksle HAVMANDEN og U3. Hvor den danske var en rigtig undervandsbåd var U3 kun en dykkebåd, "a submersible".⁵²

Det punkt, hvor briterne fejlede, blev klart i den samtale, som den tyske marineattaché til de nordiske lande, kommandør Reinhold von Fischer-Lossainen den 27. oktober havde med

det danske marineministeriums direktør kommandør Vilhelm Jöhnke. Tyskeren var lige kommet fra Berlin. Han roste Danmark for landets neutrale optræden og samtalen kom ind på de engelske undervandsbåde:

"I Tyskland havde man tænkt sig, at de engelske både var gået gennem Flinterenden, ligesom man også havde nævnt Lille Bælt.'... Ved omtale af skuddene mod HAVMANDEN, sagde (tyskeren), at det ville være heldigt, om vore undervandsbåde var forsynet med

tydelige mærker for at undgå fejltagelser, thi vel var det ikke ved denne lejlighed en tysk båd, som havde affyret skuddene, men chefen for krydseren LÜBECK havde indrapporteret, at da undervandsbåde en gang holdt øvelse i Køge Bugt, havde han i første øjeblik troet, at det var engelske både – numrene på vore både er anbragt på samme måde som de engelske (forfatterens understregning) – og den tyske styrke, som med fuld fart stod op imod vore både, skulle lige til at åbne

Britisk format

Tysk format

ilden imod dem, da de til alt held opdagede, at det var danske både." ⁵³

Her lå det centrale efterretningsproblem på engelsk side. Nasmith havde ikke været klar over, at mens danske undervandsbåde som bl.a. Royal Navy havde bådens nummer på tårnet, havde de tyske både nummeret på stævnensiden. ⁵⁴

I november øgede Danmark presset på briterne ved at udnytte de oplysninger, man havde haft siden fundet af resterne af en af torpedoerne den 24. oktober. Den 4. november meddelte den danske

gesandt den engelske udenrigsminister i en note, at resterne af gyroen fra den torpedo, der var eksploderet mod kysten, bl.a. havde indgraveret teksten "Position for removing spindel 2171 A" og således var engelsk produceret. ⁵⁵ Den umiddelbare britiske reaktion var, at dette ikke ændrede noget. Man havde aldrig nægtet at E11 havde affyret torpedoer, kun understreget, at deres mål havde været den tyske ubåd U3.

Den 23. november noterede Keyes: "unless the HAVMANDEN, contrary to our information regarding her, has

two masts and a letter and the figure "3" on her conning tower, and was not flying an ensign, she was not fired at by "E.11", or any other British Submarine ... That there was a German Submarine in the vicinity is proved by the fact that E.11 was attacked and missed by a torpedo 3½ hours after she attacked U.3.⁵⁶

Den 30. november meddelte den britiske gesandt i København, at fundet af yderligere sprængstykker havde fjernet enhver tvivl om, at torpedoen var britisk. Men det forhold, at torpedoen var britisk beviste, som Keyes understregede den 4. december 1914, ikke at den var afskudt mod den danske båd. "It was in fact fired at the German Submarine U 3!"⁵⁷

Den britiske gesandt blev nu bemyndiget til at vise Nasmiths rapport to det danske marineministeriums direktør, Vilhelm Jöhnke. Den 31. december rapporterede gesandten hjem, at Jöhnke ikke tvivlede på, at E11 havde angrebet HAVMANDEN. Den kunne let forveksles med U3 med sine to master. Det danske flag på HAVMANDEN var gammelt og beskidt og klyngede sig til masten. HAVMANDEN var mærket med "3" og både tid og position svarede til hinanden. De forhold, som man fra E11 havde observeret på den danske båd, svarede til virkeligheden. Jöhnke gjorde klart, at den danske regering ville betragte en britisk beklagelse som velkommen. Nu måtte Keyes acceptere virkeligheden, men forklarede det med,

at HAVMANDEN dels havde "3" på tårnet, dels "unknown to us had been fitted with two W/T masts." Den 4. januar godkendte Admiralitetet, at man påtog sig ansvaret og udtrykte beklagelse, og den 22. januar 1915 fik gesandten i København den nødvendige bemyndigelse.⁵⁸

Den 27. januar nedskrev Jöhnke et resumé af en samtale, han havde haft med den britiske marineattaché til de nordiske lande, kommandør Montague Consett: "Hvad Skuddene mod HAVMANDEN angaar, var han, efter at være gjort bekendt med den Rapport, Chefen for HAVMANDEN havde indsendt, klar over, at det maatte være en engelsk Undervandsbaad, som havde affyret Skuddene. Den engelske Baad var gaaet tilbage til England."⁵⁹

Virkninger af mødet: Neutralitetsforsvarsprofilen

Der var to slags virkninger af hændelsen, dels en sikkerhedspolitisk afklaring, dels praktiske skridt for at mindske risikoen for gentagelser. Den sikkerhedspolitiske afklaring kom inden for det første par dage efter episoden.

Som allerede nævnt kunne hverken København eller Berlin vide, hvad der motiverede indpassagen af britiske undervandsbåde, og at den ikke ville blive fulgt op af en mere ambitiøs operation. Kofoed-Hansen havde hele tiden haft den opfattelse, at Danmark

Den viljestærke viceadmiral Otto Kofoed-Hansen.

(Forsvarets Bibliotekscenter)

bedst kunne sikre sin neutralitet ved at gøre det tydeligt, at Danmark ville imødegå neutralitetskrænkelser fra Tysklands fjender effektivt, så tyskerne ikke var tvunget til selv at varetage deres interesser. Men i de foregående uger og dage var hans neutralitetslinje under dobbelt pres. Tyskland havde som allerede beskrevet reageret på rapporterne om engelsk aktivitet ved også at minere dansk territorialfarvand i Langelandsbælt, og dagen efter HAVMANDEN-episoden noterede viceadmiralen i sin dagbog, at der var observeret adskillige tyske minefartøjer

Den stædige chef for 2' Eskadre, kommandør Vilhelm Thomas Garde, der indtil 5. august havde været Kofoed-Hansens stabschef. (Det Kgl. Bibliotek)

og torpedobåde ved Lillegrunden syd for Drogden og at to tyske minedampere (dvs. minelæggere) var blevet afvist i det aflyste farvand i Køge Bugt.⁶⁰ Internt var Kofoed-Hansens linje udfordret af Christian X, der igen den 19. oktober havde gjort klart, at han betragtede det som uacceptabelt, hvis Danmark forsøgte at imødegå en britisk passage gennem Storebælt med magt. Fra den anden side kom modstanden mod en forsvarsindsats ved Storebæltsspærringen fra to af flådens ledende officerer, for det første den mand, der skulle føre hans

hensigt ud i livet, kommandør Vilhelm Garde, Chefen for 2' Eskadre og for det andet kommandør Vilhelm Jøhnke, Direktøren i Marineministeriet, der var forsvarsminister Munchs primære maritime rådgiver. Begivenheden ud for Nakkehoved havde som nævnt fremkaldt en alarmering af alle flådens enheder, også 2' Eskadres i Storebælt, og viceadmiralen brugte nu begivenheden til at fremprovokere en afklaring af regeringens holdning.

Uenigheden med Garde havde været lige siden 2' Eskadres ankomst til Storebælt i den 6. august. I sit direktiv til Garde havde Kofoed-Hansen bl.a. fastlagt, at *"... et eventuelt Angreb paa Minespærringerne fra en af de krigsførende Magters Side skal imødegaas med alle til Raadighed staaende Midler;"* og at *"I Tilfælde af, at 2. Eskadre nødsages til at trække sig tilbage for et fjendtligt Angreb, søges saavidt muligt Retræten effektueret til Smaalandsfarvandet."*⁶¹ Den 7. august var direktivet blevet suppleret med bestemmelser for, hvordan en flådestyrkes krav om passage af spærringerne skulle håndteres, men kravet om anvendelse af alle midler ved angreb på spærringen blev fastholdt. Det klargjordes samtidig, at *"I Tilfælde af, at der opstaar Kamp imellem de krigsførende Magter i Store Bælt, afholder De Dem fra Deltagelse i Kampen, medmindre De angribes."* Garde blev anmodet om

at bekræfte modtagelsen af direktivet ved et telegramsvar.⁶² I et svar fra 11. august havde Garde imidlertid vist, at han ikke havde forstået – eller ville forstå – viceadmiralens direktiv. Han analyserede i stedet, hvornår han skulle trække sig ind i Smålandsfarvandet. Han så eller accepterede ikke, at det var ham, der skulle indlede fjendtlighederne, og beskrev, hvordan han ved en klar overmagt ville trække sig væk fra Bæltet.⁶³ Det fik Kofoed-Hansen til at køre til Korsør den 20. august for at inspicere eskadren og *"instruerede Garde i overensstemmelse med det skriftlige direktiv, han havde fået"*⁶⁴.

Den 7. september sendte Garde sit eskadredirektiv til orientering for Kofoed-Hansen. I det gjorde han klart for sine enheder, at de skulle afvente ordre før de anvendte deres våben, hvis der ikke var tale om selvforsvar, og reagerede på viceadmiralens besøg i Korsør:

"Under den kommanderende Admirals Besøg her om Bord den 20. f. M. bragte jeg det Spørgsmaal paa Bane om Krigsskibes Passage over eller forbi Minespærringerne trods Afvisning skal imødegaas med Magt eller ikke. Da jeg ved denne Lejlighed fik det Indtryk, at jeg ikke ganske havde truffet den kommanderende Admirals Opfattelse af dette Spørgsmaal ved den O-ordre jeg havde givet til Skibene: at simpel Passage over eller forbi Spærringerne ikke skulle opfattes som Angreb paa

llisse og derfor ikke skulle imødegaas med Magt før nærmere Ordre var indhentet, ..."

Kofoed-Hansen syntes her at have opgivet at få Garde til at forstå, for han noterede blot med blyant på sagen: *"I Direktivet af 7/8 14 er udtrykkeligt udtalt, at naar Spærringerne er armerede bortfalder det tidligere Direktiv. Spørgsmaalet om fremmede Orlogsskibes Passage er altsaa bortfaldet; de lades ikke gennem Spærringerne, og kan altsaa først skaffe sig Vej gennem et Angreb; ... Direktivets Bestemmelser (er) ikke til at misforstaa."*⁶⁵

Den engelske rekognoscering i Kattegat senere i september havde understreget mulighederne for en engelsk operation ind gennem Storebælt, og 8. oktober noterede Munch i sin dagbog, at han havde haft en samtale med Kofoed-Hansen, hvor viceadmiralen understregede, *"at der skulle skrives ret bestemt, om at man vilde forsvare Minespærringen. Jeg (Munch) fremhævede, at der ingen Grund var til at binde sig yderligere, at vi loyalt maatte bevare Spærringen, men at der ikke var nogen Forpligtelse til at optage en Kamp med overlegen Modstander; naar Overmagten var konstateret, kunde Flaaden gaa bort derfra. Han blev delvis ved sit."*⁶⁶ Her kunne viceadmiralen konstatere, at Gardes argumenter var nået frem til Marineministeriet.

Den 20. oktober pressede Kofoed-Hansen for en afklaring, og det inden-

Marineministeriets Direktør, kommandør Vilhelm Jøhnke, der havde støttet Gardes opfattelse, at 2' Eskadre skulle trækkes væk fra Storebælt snarere end indlade sig på en håbløs kamp mod en overlegen britisk flådestyrke. (Orlogsmuseets Samling)

rigsminister Ove Rode skrev i sin dagbog, viste, at vejen fra Garde til Munch var gået gennem Jøhnke:

"I aften 9-11½ samtale hos Brandes mellem Munch, Zahle og mig (Scavenius for træt) om direktiver for flåden. Kofoed-Hansen ønskede en affattelse af temmelig pågående art, hvad f.eks. Jøhnke (og Garde, kommandør i Bæltet) ikke ønskede. Vi enedes om

en form, hvorved fastslås, at forsøg på at tiltvinge sig adgang gennem spærringerne (alle spærringer i Bæltet og Sund ligestillede) skal imødegås med de midler, der står til rådighed (Haagerkonventionens ordlyd). Konstateres kendelig overmagt, skal eskadren trække sig tilbage, og må ikke uden regeringsordre indlade sig i kamp, medmindre nødvendig til forsvar....' Kofoed-Hansen, der er bouilleret lidt med kongen, klager over hans mangel på forståelse af situationen og siger, at han påvirkes uheldigt af prins Valdemar og prins Georg. Kofoed-Hansen, der oprindeligt 5.-6. august anvendte prins Valdemar, har nu ingen forbindelse med ham.⁶⁷

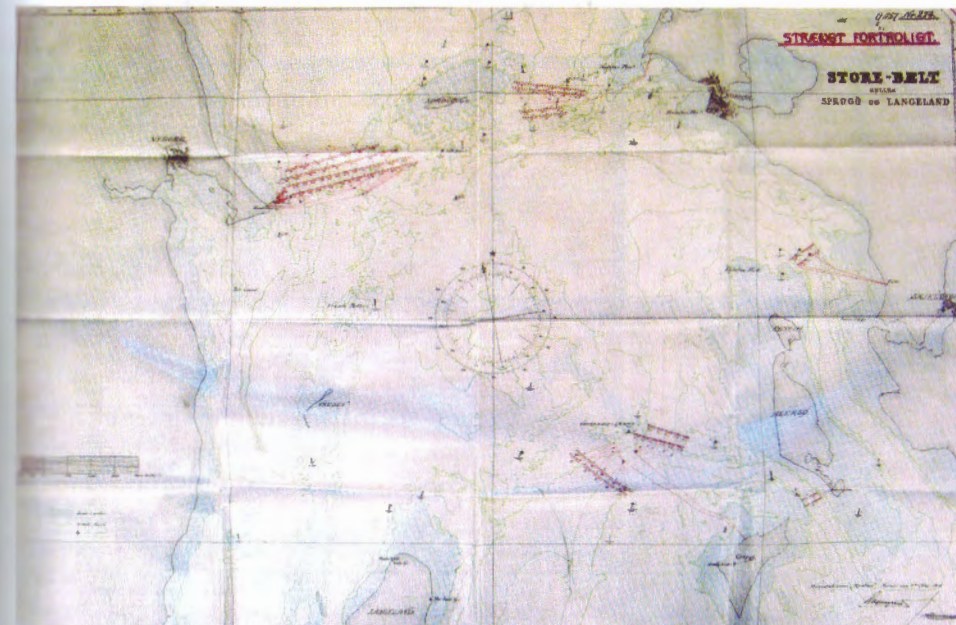
Dagen efter, den 21. oktober, blev sagen behandlet i Rigsdagen i en konference mellem Kofoed Hansen, udenrigsminister Erik Scavenius, regeringsleder og justitsminister Carl Theodor Zahle, finansminister Edvard Brandes, Munch og Rode, dvs. den radikale regerings inderkreds plus vice-admiralen og Scavenius. Rode skrev i dagbogen: "Scavenius og admiralen ønskede så tydeligt som muligt betonnet, at der skal gøres påviselig modstand, hvis forsøg på forcering af spærringerne. Vi andre for med opfyldelse af neutralitetspligter ikke at komme i en virkelig kampsituation. Redaktionen vist nok tilfredsstillende."

Den eneste minister, der havde støttet flådechefen var Erik Scavenius, men

det var tilstrækkeligt.⁶⁸

Samme dag, den 21. oktober, beskrev Kofoed-Hansen selv forløbet i sin dagbog og fortsatte med en analyse af Gardes motiver:

"Chefen for 2. Eskadre, kommandør Garde, kan stadigt ikke forstå de direktiver, han har fået; ... Skønt hans indvendinger er temmelig uforståelige og kun bundet i hans frygt for af komme i en situation, hvor han skal bruge sin konduite, bestemte jeg at gøre et helt nyt direktiv. Jeg har hidtil givet cheferne deres direktiver uden at vise dem til ministeren, da jeg frygtede vanskeligheder (forfatterens understregning) men forelagde ham dette sidste, da min stabschef (dvs. Wenck) gentagne gange har fremhævet, at jeg ikke havde lov til at lade det være. Det var jeg dog nær ved at komme til at fortryde, thi ministeren lod det gå videre til konseilspræsidenten, og til slut måtte jeg forelægge det i et møde, hvor ministrene Zahle, Munch, Brandes, Scavenius og Rode var til stede. De havde allesammen deres indvendinger, og jeg gjorde her den erfaring, at ministeriet i den rolige tid, vi har haft, er blevet tilbøjelig til at komme tilbage til den gamle radikale teori om at konstatere neutraliteten, i de kritiske dage i august var man klar nok over, at den skulle "forsvares". Da udenrigsministeren støttede mig, fik jeg dog efter halvanden times forhandling mit udkast så nogenlunde uforandret godkendt."⁶⁹

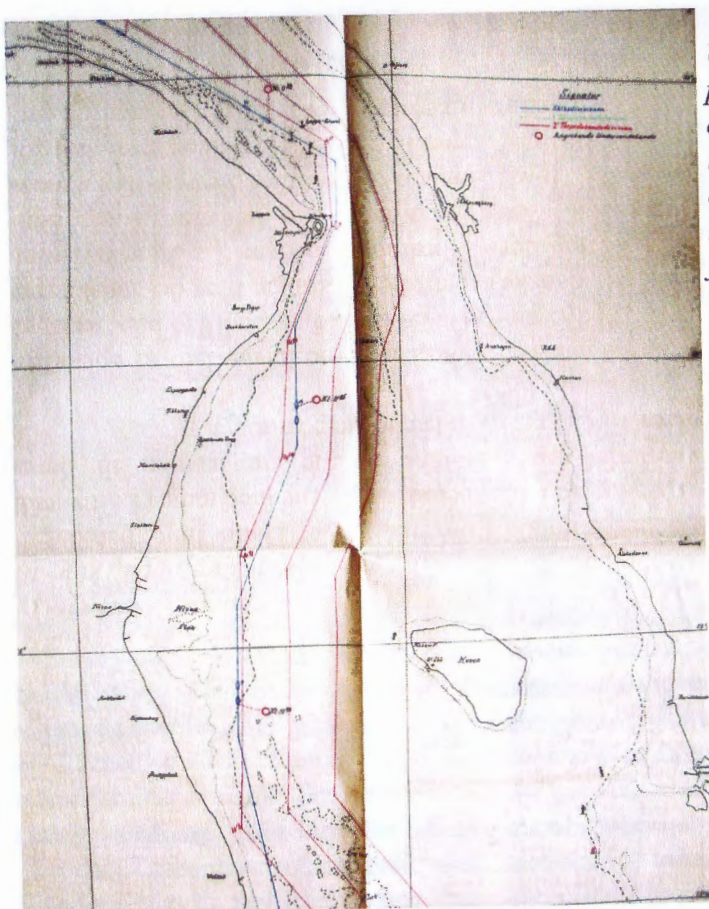

Det var her, ved de danske minespærringer i Storebælt, at HAVMANDEN-episoden straks fik virkning i form af politisk støtte til Kofoed-Hansens ønske om, at flåden skulle kæmpe ved et passageforsøg. Skitsen viser de fuldt udbyggede spærringer i maj 1918. (Rigsarkivet)

Edvard Brandes huskede stadig mødet mange år senere og skrev kritisk om Scavenius og denne støtte til admiralen, "at Forsvarsministeren stadig under Verdenskrigen maatte alvorligt og energisk bremse Admiral Kofoed-Hansens Søhelts-Tilbøjelighed."⁷⁰

Historikeren Viggo Sjøqvist mente i sin Scaveniusbiografi fra 1971, at udenrigsministeren med sin støtte til admiralen havde skiftet mening siden 1. august, hvor han forgæves havde søgt at blokere et direktiv fra admiralen, hvor denne bestemte, at flåden skulle an-

vende våben uden nærmere ordre, hvis landet blev angrebet. Det var dog næppe tilfældet. Det, Scavenius sammen med Munch havde gjort ved formeningen af sikringsstyrken var at søge at hindre, at officererne startede en udsigtsløs og ødelæggende forsvarskrig mod Tyskland.⁷¹ Det, som det nu drejede sig om var noget fundamentalt andet. En ordre om at kæmpe mod et britisk gennembrudsforsøg øgede troværdigheden af dansk neutralitet i Tysklands øjne. Det ville det mindre krævende direktiv, som Garde og Jønke og af andre grunde også Munch ønskede,

Undervandsbådernes primære operative opgave ændredes ikke af HAVMANDEN-episoden. Her en skitse af en øvelse i foråret 1915, hvor 1' Eskadres skibe virkede som mål for undervandsbådernes imødegåelse af en bombardementsflåde på vej mod København. De røde cirkler markerer undervandsbådsangreb. (Rigsarkivet)

ikke gøre i samme grad.

Den 21. oktober var det justerede direktiv til 2. Eskadre klart, hvis centrale tekst blev:

" I Tilfælde af Angreb paa Spærringerne. De søger saavidt muligt i Tide Forbindelse med Parlamentair, og meddeler den paagældende kommanderende Officer, at De har Ordre til at modsætte Dem eventuelle Angreb paa spærringerne. Fordring om at fjerne Spærring-

erne afslaas. Saafremt desuagtet Angreb foretages, skal de imødegaa det med de Midler, De raader over. Hvis det da viser sig, at De ikke med Held vil kunne fortsætte Modstanden, skal De søge at trække Dem tilbage gennem Smaalandsfarvandet."⁷²

Den 22. oktober blev der også klarhed med hensyn til flådens indsats mod indtrængen i Sundet fra nord. Den indsats, som undervandsbådene havde

øvet den 19. oktober, blev herefter den faste plan for anvendelsen af de syv undervandsbåde, man rådede over, efter alle A-klassebådene var blevet bygget. Det var denne indsats, der herefter blev øvet, idet det centrale problem var og forblev at skaffe forbindelse mellem Flådens Overkommando og undervandsbådene, så bådene kunne holdes ajour med situationen og deres opgaver. Ud over telefonbøjer og radio anvendtes visuel signalering fra Nakkehoved Fyr, flyvebådene og motorbåde fra kysten.⁷³

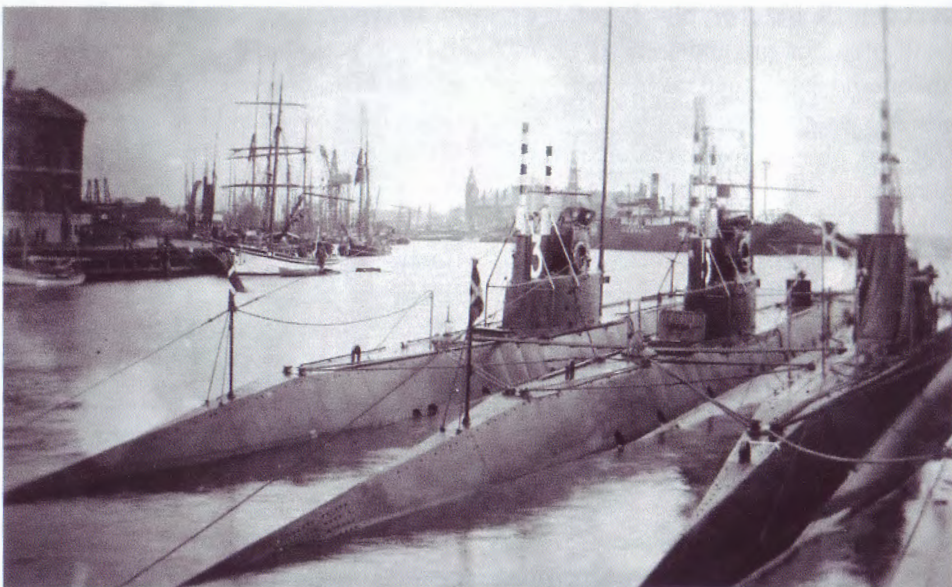
Virkninger af mødet: Praktiske forhold

Det er allerede beskrevet, hvordan den tyske marineattaché von Fischer-Lossainen den 27. oktober under sin samtale med kommandør Vilhelm Jøhnke i Marineministeriet havde fortalt, hvordan det tilsvarende britiske og danske system med bådens nummer på tårnet havde været tæt på at føre til et tysk angreb på en dansk undervandsbåd. Det var sandsynligvis denne samtale snarere end HAVMANDEN-episoden, der betød, at Marineministeriet dagen efter, den 28. oktober, skrev til Orlogsværftet og Flådens Overkommando for at sikre sig mod lignende hændelser. Det skulle ske gennem en bedre nationalitetsafmærkning af de danske undervandsbåde. Dels skulle der mellem periskoperne etableres "en Flagstage af Træ af passende Højde til hejsning af dansk Orlogsflag af 1 1/2 Dugs Størrelse, indrettet til hurtigt

at kunne fjærnes, naar Baadene skal dykke", dels skulle der laves overtræk til periskoperne med røde og hvide ringe, hvor overtrækkene ikke hindrede periskoperens bevægelser. Dette skulle ske snarest muligt.⁷⁴

Beredskabet for undervandsbådene i Helsingør blev fastlagt en god måned efter HAVMANDEN-episoden. Fra 24. november fik bådene vagt 4 timer af gangen med en officer, en underofficer eller ligestillet og en telefonvagt i kommandorummet samt en udvig på Søndre Havnemole. Officeren kunne opholde sig i bådene eller disses nærhed, underofficeren efter chefens nærmere bestemmelse enten om læ eller på kajen inden for spærringen. Landlov blev ikke givet, dog kunne besætningerne i tjenestefri både opholde sig i umiddelbar nærhed af havnepladsen samt gå ærinder. "Ved ikke skærpet sikringstjeneste skal en af bådene have projektor oppe, klar til anvendelse."⁷⁵ Dette høje beredskab betød, at bådene med meget kort varsel kunne afsejle fra havnen til deres indsættelsespositioner.

Også briterne havde lært af episoden. Da E4 den 25. marts 1915 blev sendt på patrulje i Kattegat blev det indskærpet i ordren til båden: "... Your attention is called to the fact that neutral Submarines and other Men-of-War may be met with, and particular care must be exercised not to mistake them for ene-

Undervandsbådsdivision - med HAVMANDEN yderst - i Helsingør Havn i 1917 med de rød-hvide overtræk på periskoperne. (Det Kongelige Bibliotek)

my vessels and fire at them." ⁷⁶

Afsluttende bemærkninger

Det som nok kan undre mest ved forløbet er den mangel på rettidig omhu, der åbenbart blev vist i både Danmark og Royal Navy.

I Danmark for det første ved ikke at sikre sig, at korrekte og opdaterede billeder af de danske undervandsbåde nåede de krigsførendes referenceværker senest ved starten af krigen. For det andet ved ikke at sikre effektiv nationalitetsafmærkning på undervandsbådene efter at det i slutningen af september blev klart, at både briter og tyskere opererede i Kattegat.

I Royal Navy var det bemærkelses-

værdigt, at man ikke kendte afmærkningen af tyske undervandsbåde.

Det samarbejde mellem Kofoed-Hansen og Scavenius om at konsolidere og forstærke "Tyskerkursen" i neutralitetsforsvarspolitikken, der var indledt den 21. oktober 1914, fortsatte og blev uddybet i forlængelse af den næste indsats for at sende undervandsbåde ind i Østersøen i august-september 1915. Her slap E8, E18 og E19 ind, mens E13 gik på grund sydøst for Saltholm og blev ødelagt ved en alvorlig tysk neutralitetskrænkelse. Også her var kommandør Vilhelm Garde involveret, nu som chef for 1' Eskadre, og igen her optrådte han for forsigtigt efter viceadmiralens opfattelse.⁷⁷

Noter

- 1 Hans Christian Bjerg, *Admiral Rechinitzers maritime og politiske erindringer 1905-40*, (København 2003), s. 80.
- 2 Michael H. Clemmesen, *Det lille land før den store krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13*, (Odense 2012), Kapitel 43.
- 3 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976), 1-8-1914.
- 4 Rigsarkivet (RA), Flaadens Overkommando Sagsakter, Pk. 0.1 1911-1914 1-400 hhv Flaadens Overkommando Kopibog 2 1914, Kommanderende Admiral, Fortroligt O. 48 af 01-08-1914 til Hr. Kaptajn Bojesen. R. Af D. Chef for den til Smaalandsfarvandet detacherede Skyrke'.
- 5 RA, Flaadens Stabs Arkiv: Flaadens Stab Fortroligt af 18-09-1920: 'Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 - 31/3 1919' (bilag til Kommanderende Admiral, Fortroligt Nr. 184 af 18-09-1920) s. 3-25
- 6 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976),
- 7 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976), 22-8-1914
- 8 Clemmesen, *Det lille land før den store krig*, Kapitel 12.
- 9 RA, Flådens Overkommando Kopibog 2 1914, Flaadens Overkommando,

- Fortroligt O. 90 af 06-08-1914 'Overkommando-Ordre Nr. 4'; Flaadens Stabs Arkiv: Flaadens Stab Fortroligt af 18-09-1920: 'Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 - 31/3 1919' (bilag til Kommanderende Admiral, Fortroligt Nr. 184 af 18-09-1920), s. 31-39.
- 10 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976), s. 12-13; Flaadens Stabs Arkiv: Flaadens Stab Fortroligt af 18-09-1920: 'Den udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8 1914 - 31/3 1919' (bilag til Kommanderende Admiral, Fortroligt Nr. 184 af 18-09-1920), s. 30
 - 11 Beretning fra Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, Bilag XVI, 'Flaadens Virksomhed under Verdenskrigen' s.227-279.
 - 12 RA, Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 401-800, CH Matros- og Søminekorpsset FTR Løbe-Nr. 1362 af 29-08-1914 til Chefen for Orlogsværftet
 - 13 RA, Torpedobaaden SØULVEN Indk. Skrivelser 1914-18 3598-20. Flaadens Overkommando FTR O. Nr. 331 af 01-09-1914 til CH 1 ESK
 - 14 RA, Flådens Overkommandoes, Indkomne Sager, Pk. 'Direktiver og Ordre for den udrustede Flaade', 05-09-1914, Referat af konference i Flaadens Overkommando.
 - 15 RA, Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 401-800, CH 1. Eskadre FTR Nr. 379 af 22-09-1914 til FL OKDO

- 16 Michael H. Clemmesen, "The Royal Navy North Sea War Plan 1907-1914", Michael H. Clemmesen (red.), *Fra Krig og Fred* 2014/2.
- 17 Richard Compton-Hall, *Submarines at War 1914-1918*, (Penzance, Cornwall 2004 (først udgivet i 1991)), s. 134-136
- 18 Richard Compton-Hall, *Submarines at War 1914-1918*, (Penzance, Cornwall 2004 (først udgivet i 1991)), s. 136-137
- 19 RA, Gørtz Privatarkiv: Breve fra GL Tuxen: Brev af 26-09-1914.
- 20 RA, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 6-204, Dansk Gesandtskab, Stockholm 12-9-1914, Kode.
- 21 P. Munch, *Erindringer 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister*, (København 1960), s. 237
- 22 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976).
- 23 Viggo Sjøqvist, *Erik Scavenius. En biografi. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945. Bind 1*. København 1973, s. 132-133
- 24 P. Munch, *Erindringer 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister*, (København 1960), s. 237-238.
- 25 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976).
- 26 RA, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 6-204, Udenrigsministeriet, Stockholm, den 28. September 1914, Kære Zahle, Fortroligt, af 30-9-1914 til Højvelbårne Hr. Kam-
- merherre O.C. Scavenius, Kgl. Gesandt i Stockholm.
- 27 RA, Udenrigsministeriet, 1909-1945, Gruppeordnede sager, Pk. 6-204, Kgl. Ges. I Berlin, Dep. Nr. XXVI af 29-9-1914 til Udenrigsministeriet.
- 28 Nicholas Lambert (ed.), *The Submarine Service 1900-1918*, (Aldershot 2001, ADM 137/1946 'Keyes to Jellicoe' af 10-10-1914, '... PROPOSED OPERATIONS.
- 29 Nicholas Lambert (ed.), *The Submarine Service 1900-1918*, (Aldershot 2001, ADM 137/1926 af 12-10-1914, 'Keyes to Sturdee'
- 30 Nicholas Lambert (ed.), *The Submarine Service 1900-1918*, (Aldershot 2001): ADM 137/1946: Telegram 2355 af 13-10-1914, Commodore (S) to C-in-C, Grand Fleet; Telegram 0846, C-in-C, Grand Fleet to Commodore (S).
- 31 Richard Compton-Hall, *Submarines at War 1914-1918*, (Penzance, Cornwall 2004) (først udgivet i 1991), s. 137-139.
- 32 http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon (10-3-2017).
- 33 RA, Forsvarsministeriet. Skibsjournaler 1650-1977. Undervandsbåden Havmanden. Chef KN Baron Schaffalitzky de Muckadell.
- 34 <http://www.edinburghs-war.ed.ac.uk/Moray/People-Morays-VCs/Admiral-Sir-Martin-Eric-Dunbar-Nasmith-VC-KCB-KCMG> (10-3-2017)
- 35 Foto: <http://www.rnsubmusfriends.org.uk/mothership/wp-content/uploads/2016/03/Dunbar-Nasmith.jpg> (10-3-2017).
- 36 The National Archives of United Kingdom (TNA), ADM 137/271, pp. 474-475, H.M. Submarine "E.11", af 24-10-1914, Report of Proceedings Between 13th and

- 24th October 1914.
- 37 Nasmiths endelige rapport's beskrivelse af incidenten, TNA, ADM 137/271, pp. 507-509, H.M. Submarine "E.11" af 26-10-1914 til The Commanding Officer, H.M.S. *Maidstone* (undervandsbådsdspot-skibet i Harwich).
- 38 <http://www.edinburghs-war.ed.ac.uk/Moray/People-Morays-VCs/Admiral-Sir-Martin-Eric-Dunbar-Nasmith-VC-KCB-KCMG> (10-3-2017)
- 39 RA, Forsvarsministeriet. Skibsjournaler 1650-1977. Undervandsbåden Havmanden. Chef KN Baron Schaffalitzky de Muchadell.
- 40 RA, Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. 'Neutralitetssager', Chefen for Undervandsbaaden Havmanden Strengt fortroligt, L.Nr. 10 af 19-10-1914 til CH Ub.-flotillen (fremsendt som Flaadens Overkommando, Strengt fortroligt O. Nr. 535 af 21-10-1914 til Marineministeriet).
- 41 http://denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon (10-3-2017).
- 42 RA, Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. 'Direktiver og Ordre til den udrustede Flåde', FL OKDO Strengt Fortroligt 19-10-1914 kl. 9.45 Efm til Chefen for 1. Eskadre.
- 43 P. Munch, *Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig*, (København 1961), s.11-12
- 44 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976).
- 45 Edwyn Gray, *British Submarines in the Great War*, (Barnsley, South Yorkshire 2001), s.31.
- 46 TNA, ADM 137/271, Sir H. Lowther to Sir Edward Grey, Confidential (No. 92); Danish Legation, London, 21-10-1914, Sir ...
- 47 Ibid., Kort påtegning af Roger Keyes, Commodore S, 22-10-1914 med påtegning af Sturdee samme dag.
- 48 RA, Flaadens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 801-1200. Eskadreingeniør. 'T', Torpedobåden LINDORMEN Strengt Fortroligt af 24-10-1914 til Chefen for 1' Eskadre.
- 49 TNA, ADM 137/271, Sir H. Lowther to Sir Edward Grey, Confidential (No. 94).
- 50 TNA, ADM 137/271, The Commodore (S) Nr. 054 af 25-10-1914 til The Chief of Staff, Admiralty; Sturdee, COS 26-10-1914 til Foreign Office, "Discharge of torpedoes at Danish Submarine Havmanden"; Chief of Staff "Report of E11" af 26-10-1914; Nicholas Lambert (red.), *The Submarine Service 1900-1918*, (Aldershot 2001), Keyes Mss 4/1, Telegram from Jellicoe to Keyes, 25-10-1914.
- 51 De tre fotografier er fra TNA, ADM 137/271, Forsvarets Bibliotekscenters samling og http://www.wikiwand.com/de/SM_U_3 (11-3-2017)
- 52 TNA, ADM 137/271, The Commodore (S) nr. 056 af 27-10-1914 til The Chief of the War Staff.
- 53 V. Jøhnkes dagbogsoptegnelser under krigen i Tage Kaarsted: 'Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser.' Århus 1976, s. 194.
- 54 Forsvarets Bibliotekscenters samling og [https://en.wikipedia.org/wiki/SM_U-14_\(Germany\)](https://en.wikipedia.org/wiki/SM_U-14_(Germany)) (11-3-2017)
- 55 TNA, ADM 137/271, Danish Delegation, af 4-11-1914 til The Right Honourable Sir E. Grey ...
- 56 TNA, ADM 137/271, Foreign Office,

Secret, 67601 af 9-11-1914, "Discharge of Torpedoes at Danish Submarine"; Keyes notat No. E 54/2 af 23-11-1914.

57 TNA, ADM 137/271, Sir H. Lowther, Copenhagen, Private and Secret, af 30-11-1914 til Sir A. Nicolson; Keyes' notat af 4-12-1914 på kommentar af Philip Dumas af 2-12-1914

58 TNA, ADM 137/271, Sir H. Lowther, No. 22, Treaty, Confidential til Sir Edward Grey, 31-12-1914; Roger Keyes No e 6915 af 4?1-1915; Foreign Office, Confidential, no. 12/15 af 4-1-1915; Lowther, No. 15, Treaty, Confidential af 23-3-1915.

59 Tage Kaarsted, *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976), s. 211-214 'Notater formentlig af kommandør V. Jøhnke, Fortroligt'.

60 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976)

61 Flådens Overkommando, Indkomne Sager, 'Direktiver og Ordre for den udrustede Flåde', Flådens Overkommando, Fortroligt O. 95 af 06-08-1914 til Chefen for 2. Eskadre.

62 Flådens Overkommando, Indkomne Sager, 'Direktiver og Ordre for den udrustede Flåde', Strengt fortroligt af 07-08-1914, 'Skriftlig Gengivelse af Hovedpunkterne i mundtligt Direktiv (pr. Telefon til Korsør) fra Chefen for Flaadens Overkommando til Chefen for 2. Eskadre den 7/8 1914 Kl. 12 M.D.'

63 Flådens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1 1911-1914 1-400, Chefen for 2' Eskadre, Fortroligt, No. 19 af 11-08-1914 til Flaadens Overkommando.

64 "O. Kofoed-Hansen Daglige Op-

tegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976)

65 Flådens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 401-800, Chefen for 2' Eskadre, Fortroligt, No. 184 af 07-09-1914 til Flådens Overkommando.

66 P. Munch, *Erindringer 1914-1918. Under den første Verdenskrig*, (København 1961), s.9.

67 Tage Kaarsted (red.), *Ove Rodes dagbøger 1914-1918*, (Århus 1972).

68 Tage Kaarsted (red.), *Ove Rodes dagbøger 1914-1918*, (Århus 1972)

69 "O. Kofoed-Hansen Daglige Optegnelser under krigen", Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976); Flådens Stab FTR 'Den Udrustede Flaades Virksomhed under Sikringsperioden 1/8-1914-31/3-1919' s. 34.

70 Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig. O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser*, (Århus 1976), s. 231 fra Edvard Brandes svar til Scavenius i Politiken 22/1 1930'

71 Viggo Sjøqvist, *Erik Scavenius. En biografi. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945, Bind 1*, (København 1973), s. 133-134. For begivenhederne 1. august se; RA, Flådens Overkommando Sagsakter, Pk. 0.1 1911-1914 1-400 (koncepten), 'Overkommandoordre nr. 2' - Fortroligt - af 01-08-1914 i Folder 'Overkommandoer Koncepter til Udgaende Skrivelser'; O. Kofoed-Hansens erindringer, samlende 'Optegnelser' i Tage Kaarsted (red.), *Flåden under første verdenskrig*.

O. Kofoed-Hansen og V. Jøhnkes optegnelser, (Århus 1976), s. 11-12; Beretning afgiven af Kommissionen Til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, (København 1922), s. 127, "Den af Partiet Venstres og Det konservative Folkeparties Repræsentanter i Kommissionen affattede Beretning. ...".

72 Flådens Overkommando, Indkomne Sager, Pk. 'Direktiver og Ordre til den udrustede Flaade, Flaadens Overkommando, Fortroligt, O. 536 af 21-10-1914 til Chefen for 2' Eskadre.

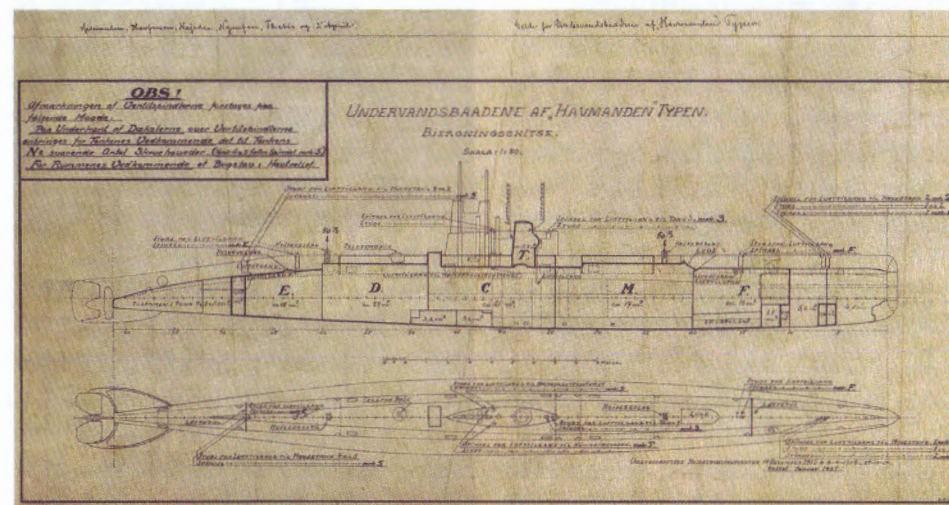
73 RA, Flådens Overkommando: Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 801-1200, Chefen for Undervandsbådsflotillen Strængt Fortroligt Nr. 179 af 22-10-1914 til Flaadens Overkommando; For en senere signaløvelse af indsatsen fra juni 1915 se: Pk. 0.2, 1915, 1201-1600,

Chefen for Ub-flotillen U-Nr. 146 af 16-06-1915 til Flaadens Overkommando.. 74 RA, Flådens Overkommando, Sagsakter, Pk. 0.1, 1911-1914, 801-1200, Marineministeriet No. 6540 af 28-10-1914 til Chefen for Flådens Overkommando. 75 RA, Forsvarsministeriet, Skibsjournaler 1650-1977.

Undervandsbåden Havmanden 1918 m.m. Kuvert med Forsk indkomne Skrivelser, CH Ub-flotillen No 5 af 24-11-1914 til CH Ub Havmanden 'Tjenesteordningen i Helsingør'.

76 TNA, fra ADM 137/294, jf. Nicholas Lambert (red.), *The Submarine Service 1900-1918*, (Aldershot 2001), s. 299

77 Michael Hesselholt Clemmesen, "Dansk neutralitetshævdelse 1914-18", Michael Hesselholt Clemmesen (ed.), *Fra Krig og Fred: Særnummer Læring af Krig*, (offentliggøres Odense, forventet 2018).

Bjergningsskitse fra Orlogsværftets konstruktionskontor for undervandsbåde af HAVMANDEN-klassen. Som det fremgår af artiklen kunne der meget vel været blevet brug for denne. (Forsvargalleriet)